

Körök a homokban

Major Nándor

Az el nem küldött levél

1962. VIII. 26-án. Kedves V. Gy. M.! Azokat a bíráló megjegyzéseket, melyeket a Dekameron sorozatban megjelent *Mai német elbeszélők* című kötetről a noviszádi *Híd*ban közöltem, s melyekhez a budapesti *Kortárs* ez évi 8. számában Ön, a szóban forgó kötet utószavának írója, néhány megjegyzést fűzött, mindenekelőtt hazai olvasóközönségünknek szántam, minthogy a nálunk, Jugoszláviában is árusított könyvben számos, megítélésem szerint elmarasztalásra érdemes felfogás jutott kifejezésre. Ön úgy találta, hogy nem lehet bírálatom felett szó nélkül napirendre térni, s szembe szegezett velem néhány érvet — mármost mi lenne az én teendőm? Vagy az, ugyebár, hogy — ha érvei a könyvről alkotott véleményem korrigálására készítetnek, erről a hazai olvasóközönséget értesítem, vagy az, hogy — ha érveit nem találom meggyőzőnek, alaposabban, körültekintőbben fejtssem ki változatlan véleményemet, szélesebb körű, a köteten túlmutató vitát kezdeményezve ezzel. Sajnos, egyiket sem tehetem: érvei nem változtattak véleményemen, így a hazai közönséget nincs miről értesítenem, azt pedig, hogy épp ennek a kötetnek az ürügyén kerekítsünk szélesebb körű vitát, feltétebb szerencsétlen körülménynek tartanám. Hogy miért, talán nem kell magyaráznom. Mit tehetek hát? Napirendre térhetek a dolog felett.

Még csak egyetlen zavaró körülményt kellene elosztatnunk. Ön ugyanis hangzottatta írásában: nem akar abba a hibába esni, hogy olyasmit cáfol, amit olvasóközönsége nem ismer, nem akar abba a hibába

esni, hogy nem mutatja be azt magát, amivel vitatkozik — s már pusztán ezzel a kitételével is azt a látszatot kelti, hogy majd helyesen fog interpretálni, holott — nem kutatom, mi okból — olyan nézeteket tulajdonított nekem, melyek ellen nemegyszer magam is hadakoztam. Mármost: mi légyen az Ön és a *Kortárs* olvasóival, s nem utolsósorban velem, aki valamelyest mégiscsak érdekelt vagyok saját nézeteimet illetően? A kérdés eldöntését Önre bízom, a magam részéről pedig csupán arra szorítkozom, hogy az alábbiakban felhívjam a figyelmét, hol s miként interpretált helytelenül. Előrebocsátom, nem is azt kérem számon, hogy mit ragadott ki írásom egészéből, hiszen az embernek bele kell nyugodnia, hogy minden kiragadás eleve megcsonkítás. Megelégszem csupán azzal, hogy szemügyre vegyem, *hogyan* interpretálta azt, amit kiragadott.

Önnek például jogában áll az én kritikai szempontjaim lényegét „az aktív világnézetű, politikus irodalom általános elutasításában, valamint az irodalom formai oldalának abszolutizálásában” látni, hiszen az Ön dolga, hogy mit miként ítél meg. Eszem ágában sincs, hogy önmagam bírója legyek, vagy hogy kritikai szempontjaimat ezen a helyen én magam foglaljam össze, egy-egy vezérlő pontomat azonban rögzíteni fogom, miután egy kis kitérőt tartok.

Felhívom a figyelmét, hogy elfelejtette megvizsgálni, milyen kritikai módszert követtem — nem általában, hanem konkrétan a *Mai német elbeszélőkről* szóló jegyzetemben, s ily módon sok mindet félreértett. Én ugyanis mást sem tettem, mint beleilleszkedtem az Ön utószavában talált keretekbe. Ön ugyanis végestelen-végig eleve frontálisan szembeállította egymással a kelet-németországi és nyugat-németországi irodalmat, azt *állítván*, hogy a társadalmi fejlődés magasabb foka eleve magasabb rendű irodalmat hoz létre, s egyre bizonygatta, hogy e magasabb rendű társadalomban élő írók — nyilván a kötetben szereplőkre gondolt — a fentiekből kifolyólag — *en bloc* jobb műveket alkotnak, mint nyugati kortársaik. Sőt eközben jóslásokba is bocsátkozott. Jómagam úgyszólván mást sem tettem, mint, hogy megvizsgáltam, nem is az én, hanem jobbára az Ön kritériumának konkrét alkalmazásával, vajon valóban megvan-e az a többlet, amit Ön a keletnémet irodalomban látni vél, s amit az *eszmei tisztázottságban* nevezett meg. Ennek a módszeremnek nagy hátránya az volt, hogy nem nyújtott lehetőséget magáról a kötetéről szólnom; a kötetet magát nem is értékeltem (pedig volna nem egy bíráló megjegyzésem konkrétan is, például Borchert, Jens, Ledig stb. novellájáról); ha egyik-másik elbeszélésről ítéletet mondtam, csupán a fenti keretekben tettem, azaz megvizsgáltam, vajon megvan-e az Ön által emlegetett *többlet*, s minthogy ezt több írónál nem találtam, tagadtam, hogy a két irodalmat úgy szembe lehetne állítani, ahogy Ön tette. Az írásomban tett kisebb digressziók nem változtatnak ezen a helyzeten. S minthogy írásom e kétes eszmeiség ellen irányult, Ön furcsa módon arra következtetett, hogy „az aktív világnézetű politikus irodalmat” általában elutasítom, s az irodalom „formai oldalát” abszolutizálok.

Ezzel szemben világos számomra, hogy egy műalkotás azzal vált műalkotássá, hogy egy konkrét tartalom valamiként formát öltött, s ennek megtörténte előtt vagy megszűnte után nem beszélhetünk mű-

alkotásról, ami a tartalom és a forma megbonthatatlan együvé tartozását világossá teszi, s ezért fel sem merül bennem az irodalom „formai oldalának” külön vizsgálata és abszolutizálása, de az sem, hogy az irodalom „tartalmi oldala” külön megigézzzen. Ez a kritikai felfogás nemhogy „általános elutasítása az aktív világnézetű” irodalomnak, hanem ellenkezőleg, nagyon is érzékennyé s fogékonyvá teszi a kritikust az irodalmi elkötelezettség kérdésében, olyannyira, hogy nem csalhatja lépre a művekben *külsőségekben* manifesztált, felszínes pillantásra haladó szelleműnek tetsző eszmeiség sem, minthogy az eszmeiséget nem *pusztán* a mű tartalmi jegyeiből következteti ki — miként a gyakorlati kritika művelői zömével teszik —, hanem — ismétlem, az eszmeiséget — a mű tartalmi-formai összetartozó egészéből. Nagy különbség. De nemcsak erről van szó. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a műalkotás egyéni arculata sohasem azonos az író egyéni arculatával, sőt, a realisták esetében éppenséggel követelménynek számít, hogy a mű, kilépve az író közvetlen szubjektivitásából, az esztétikai általánosításba, a különösbe helyezkedjék át. A műalkotás egyéni arculata más, mint az író közvetlen szubjektivitása — ebben rejlik a realizmus „diadalának” vagy kudarcának lehetséges volta minden egyes írás esetében — ezt a szóban forgó kötet is ékesen bizonyítja.

Vizsgálódásom során így arra a következtetésre jutottam, hogy a szóban forgó antológiának selejtes *írássokkal* való felduzzasztását nem lehet en bloc a keletnémet *írók* „eszmei tisztázottságával” indokolni, miként Ön tette utószavában, hiszen az *írássok* egy jelentős részének eszmeisége — függetlenül az írók eszmeiségétől — éppenséggel maradi. Ön persze elfelejtette a *Kortársban* közölni, hogy én meg is mondtam, *miért* nem látom *naiv eszmeiségüket* többletnek, s ily módon saját írásomban „találhatott” ellenérvet fejtegetéseim ellen, élcelődve mondván, hogy persze „semmi kedvezőbbet, csak eszmeiségüket vegyük az egyenlő rangú íróknál tekintetbe, s eszerint válasszunk közülük”. Alább majd látni fogja, hogy: ha *már* egyenlő rangú írókról beszélünk, akkor az eszmeiség nem jöhet *még* többletként számításba. Addig azonban hadd emlékeztessem Önt, hogy a *Híd*ban közölt jegyzeteimben azt állítottam: Jurij Brežan elbeszélése például, azzal, hogy azt a súlyos utat, amely az agrárproletariátust osztályosztónének tudatosodásától elvezeti az osztályharcig s a győzelemig, hurráoptimista gyerekjátéknak festi, eszmeisége éppenséggel maradi: voltaképpen a kispolgári szubjektivizmusban ragadt meg. Akit persze megigéz *pusztán* az efféle tartalmi didaktika: „a hatóság most mi vagyunk!”, az sohasem jut el például annak a kérdésnek vizsgálatához, vajon a kóperegény nyújtotta lehetőségekbe — amihez van némi sajátos köze Brežan elbeszéléseinek — hogyan is illeszkedett bele a szerző a maga anyagával. Felfigyelhetett Ön Sylvester András és Urbán Ernő vitájára az „*Új Írásban* — a probléma nem azonos, de afelől megközelíthető. Nem szaporítom a szót: a *Híd*ban utaltam rá, hogy Friedrich Wolf, Ehm Welk, Hans Marchwitza, Jan Petersen, Helmut Sakowski írása esetében ugyancsak hasonlóképpen állunk az eszmeiséggel. Naiv eszmeiségnek ezt neveztem, s ha Ön az én szövegeből úgy következtetett, hogy ezt *többletnek* tekintheti, ez ismét csak az Ön dolga, én azonban felhívom a figyelmét arra, hogy a magam részéről nem tekintettem annak, s megint kilyukadok arra, miféle kri-

tériumok szerint kerültek bele ebbe a kötetbe bizonyos írók, s maradtak ki belőle mások.

A kérdés elevenbe vág, s ezt abból is látom, hogy Ön az értekezések okfejtő módszerét mellőzve, hatásos rétori fogással élt a *Kortársban*. Úgy tesz, mintha az én fejtegetésemből egyenest következhetne az Ön pátoasztól nem éppen mentes, diadalmas felkiáltása: „Major Nándor Ernst Jüngert választja, nyilván ezért kéri számon hiányát a kötetben, én inkább Anna Segherst. „Eszmeileg” ez megközelítőleg annyi, mint a háborút választani vagy a békét.”

Nos, felesleges taiálgatásokba bocsátkoznia, mert nyilván nem azért kérem számon a kötetben, mert őt választom Seghersszel szemben, sőt bennem a kérdés ilyenformán fel sem merülhet, mert magától értetődik, hogy mind Segherst, mind Jüngert becsülöm, s különbséget is teszek kettejük között, nemcsak annyiban, hogy Seghers — csodálkozni fog — szubjektíven közelebb áll hozzám. Azt viszont nem tudom, jellemzőnek kell-e találnom, hogy a kérdés Önben így merült fel, nem pusztán azért, mert felmerült, vagy mert úgy tesz, mintha én vetném fel, hanem azért is, mert — ha megengedi — eljárása nem éppen feddhetetlen, amikor az általam hiányolt több nyugatnémet író közül épp Jüngert szúrta ki (aki eszmeileg tudvalevőleg a legproblematikusabb), hogy Seghersszel szembeállítva, látszatra nem valami irigylésre méltó helyzetbe hozzon. Mindazonáltal nem térek ki kérdése elől, s ezt választom: ha valaki Jünger irodalmi munkásságában pusztán a háború kanonizálását látná, az „megközelítőleg” akkora vulgarizálás lenne, mintha valaki Segherst pacifista kispolgárnak nyilvánítaná.

Ezzel elfogadtam az Ön által javasolt fegyvernemet, sőt, úgy látom, suhintása elől is kitértem, hagyván, hogy a semmibe süjtson. Ugyanakkor iparkodom, most már rétori szinten — ha már így kell folytatnunk a vitát —, az általam a kritikai jegyzeteimben is felvetett kérdést eredeti formájában feltenni: nem azt vitatom, hogy Heinrich Mann vagy Thomas Mann, Hans Henny Jahnn vagy Arnold Zweig, Ernst Jünger vagy Anna Seghers, hiszen épp azt mondom, hogy mindegyiküknek ott a helye. Ellenben a kötet szerkesztési elve s az Ön utószava ezt veti fel: Hans Henny Jahnn vagy Jan Petersen? Ernst Jünger vagy Jurij Brežan? Noha az analógiák mindig sántítanak, kérdésük lényegére nyilván rávilágít a mindkettőnkhez közelebb álló példa: ha a mai magyar költészet kis terjedelmű antológiáját készítenénk, mindössze 28 költővel, nem azt vitatnám, hogy Illyés Gyula vagy Erdélyi József, hanem azt, hogy Szabó Lőrinc vagy Zsigmond Ede, Erdélyi József vagy Vaád Ferenc?

Neveket felsorolni, miként Ön is mondta, persze, nagyon sokat lehetne, hiszen „valahol van határa minden gyűjteménynek”, de bizonyos neveket kihagyni, egy Szabó Lőrincét például — tisztesség-becsület — Salamon Ernő ellenében, reprezentáló gyűjteményben, nem lehet; a válogatás tényleges alapszempontjaival, s ezeket az alapszempontokat oly kinosan igazolni igyekvő utószóval egyetértetni azért lehetetlen, mert ezek a kritériumok, így alkalmazva hasznavehetetlenek: „eszmei többletet” ott is látni, ahol nincs, nem lehet. Ön azt vallja, „semmi kedvezőbbet, csak eszmeiségüket vegyük az egyenlő rangú íróknál”, s eszerint válasszunk közülük — igen, csakhogy amikor a rangot megállapí-

tottuk, az eszmeiséget a mű belső összefüggéseivel szervesen egybeolvadva már tekintetbe vettük, s ha illetén aztán, jobb híján, „egyenlő rangú” írókról beszélünk, akkor az eszmeiség nem jelenik meg a műből kiválva még egyszer külön, holmi többletként. Minthogy Jan Petersen stb. szerepel a kötetben, Ön szerint legalábbis „egyenlő rangú” író Hans Henny Jahnn-nal, aki viszont nem szerepel benne — de hol az a többlet, ami az utóbbival szemben bejuttatta a kötetbe, s hol az a kritérium, amely szerint „egyenlő rangúakká lettek? S hol mindez oly szembetűnő aránytalanságban, ahogy a kötetben látjuk, s az Ön utószava szerint is, *en bloc* a keletnémet írók javára? Ön például ilyeneket írt utószavában: „Már a történelemből is érthető, miért nagyobb az NDK íróinak eszmei szilárdsága, mint a nyugatiaké, miért néznek elszántabban és bizakodóbban a jövőbe, miért mutatkozik meg minden sorukon, hogy magukénak érzik azt a világot, amelyben élnek, hogy szeretik és dolgoznak érte”, s amikor én azt állítom, hogy nem egy műalkotásuk arculata — függetlenül az íróétól — eszmeiségben elmarasztalandó, s gúnyosan kétségbe vonom, hogy az elszántság, bizakodás, hazaszeretet és munkakészség eleve *művészeti* érdem, s érveinek lapos voltára utalok azzal, hogy felvetem: mintha már nem láttunk volna hazaszerető fuseráló írókat — akkor Ön nem veszi észre, hogy az Ön szavait forgatom a nyelvemen, fonákjáról nézve a dolgot, nem veszi észre és — rám szegezett ujjal ezt mondja: „Így ír Major Nándor”. Pedig csak az történt, hogy tükörbe nézett.

Akad azonban írásában még egy érthetetlen rendeltetésű megjegyzés. Ön ugyanis diszkréten tudtomra adja, hogy bizonyos íróknak a művei nem azért maradtak ki a kötetből, mintha félteni kellene tőlük az olvasóközönséget (nyilván az Önök közönségére gondolt), hiszen ezen Önök, már túl vannak, hanem azért, mert a fentebb ismertetett s Ön által helyesnek vélt kritérium alkalmas a maradandó művek válogatására. Nos, a maradandóságot ezúttal hagyjuk. Ellenben határozottan ki kell jelentenem: szövegem nem adott tápot arra, hogy Ön akár csak föltételezhesse is: holmi rosszindulatú, napi politikai felfogás indított volna véleményem nyilvánítására. Megjegyzése nem éppen feddhetetlen. Ha már semmiképpen sem lehet az irodalmi ügyekről szólva az efféle, kellemetlen szájjal járó buktatókat mellőzni, felhívom a figyelmét arra a csekélységre, hogy írásom arról a meggyőződésemről tanúsodik: ma már bátran lehet egy-egy antológiát a létrehozóknak *személyesen* tulajdonítani, legalábbis sokkal inkább, mint egykoron; írásomban senki másnak, mint a *Mai német elbeszélők* című antológia létrehozóinak róttam fel az általam vélt fogyatékoságokat. Elegendő pusztán a könyveket s folyóiratokat olvasni, hogy az ember tájékozódhassék: volt alkalmam Ezra Pound versét is olvasni egy kiadványban, pedig abban nyilván egyetértünk, hogy *napjainkban* nincs még egy olyan problematikus költő, mint ő — akinek a neve említése nélkül viszont mégsem beszélhetünk a huszadik század amerikai, sőt angol *nyelvű* költészetéről sem.

S talán épp itt térhetnénk át a modernség kérdésére, amiben Ön nem tud velem egyetérteni. Én sem tudok azokkal a nézetekkel, melyeket nékem tulajdonít. Ön szerint „úgy látszik”, modernségen én puszt-

tán a megformálás modernségét értem, s kifejti, hogy Ön szerint igen elavult nézeteket, korszerűtlen élettartalmat is meg lehet formálni a modernizmus eszközeivel, de attól a mű a szó igazi értelmében modernné még nem lesz, s hozzáteszi: „itt van a különbség a kettőnk modernség-felfogása között”. Nem, itt nincs különbség közöttünk, ezt szó szerint vallom én is. Sőt túlmegyek ezen: megtörténik, hogy a „korszerű élettartalmat” az anyagtól s az írótól idegen, elvételt avantgardista „modern formába” öltöztetik, miként Franz Fühmann tette a kötetben közölt *Emlékeztető* című írásában, s a novella ebben az esetben sem lesz a szó igazi értelmében korszerű. Franz Fühmannról szólok, akinek nem egy, ismétlem, kitűnő novelláját volt alkalmam olvasni, például a *Bajtársak* című kötetében — ahol azonban távolról sem mutatkozik ily kifejezetten „modernistának”, modernnek ellenben annál inkább. Ebben különbözünk lényegesen Önnel: Ön a keletnémet írók esetében, Fühmannal név szerint is példálózva, az ábrázolás „új módszereinek kereséséről beszél, a nyugatiaknak viszont en bloc a formai újszerűségek hajszolását, a negyven évvel ezelőtti avantgardizmus felélesztését és utánzását rója fel — s Önt nem zavarja, hogy épp Fühmann szóbanforgó írásában látni ezt *megemésztetlenül* legszembetűnőbbben a kötetben. S minthogy én Fühmann esetében, Böllében, s ezúttal megtoldom még: Borchert esetében is azt tartom, hogy a kötet nem reprezentálja őket hozzájuk méltó *valóban korszerű* novellával, s teszem ezt — tettem — annak ellenére, hogy mindhármuk írásában „modern megformálással” találkozunk, érthetetlen, miként következtetett Ön arra, hogy én modernségen „pusztán a megformálás modernségét” értem.

Hasonlóképpen: elcsépelet semmitmondásnak nyilvánítottam, hogy a nyugatiaknak felrója: *negyven évvel* ezelőtti módszereket élesztenek fel, mintha a *több mint száz éves* balzaci hagyományok „továbbfejlesztését” ugyanezzel a logikával nem lehetne felróni — amikor is világos persze, hogy „az ógörög irodalom *kétezer-ötszáz éves* hagyományaiban is akad bőven követnivaló”, miként írtam, de — az már nem világos, miképp következtet Ön ebből arra, hogy „vajon Major Nándor úgy gondolja, helyes lett volna kizárni a gyűjteményből minden olyan író, aki a XIX. század hagyományait építi tovább és próbálja felhasználni korunk kifejezésére?”

Ilyenek az Ön következtetései. De nem fárasztom — magam is belefáradnék —, még csak egy dolgot teszek szóvá: minthogy a kötetet záró jegyzetek semmitmondó közlésein és sablonosságán gúnyolódtam, megütöközt azon, hogy ezeket a jegyzeteket ostobáknak mondtam, s megfontolás nélkül arra következtetett, hogy a nyugati irodalomtudomány-nak azt az irányát képviselem, amely az író életrajzát, sőt magát az író személyét is kizárja a mű vizsgálatából — ezzel az iránnyal azonban Ön nem ért egyet. Nos, én sem értek vele egyet. Az írókat *bemutatni néhány sorban* — hiszen tudjuk, életrajzukból csak az érdekel bennünket, ami életművüket lényegesen befolyásolta. Egyiküknél ez, másikuknál amaz — de semmi esetre sem sablonosan és sok mellékes dolgot aránytalanul bőbeszédűen elmondva. Frásomban világosan utaltam rá: az ilyen jegyzetek, természetüknél fogva, a lexikonírás szinte külön „műfajának” kereteihez kell hogy igazodjanak, e „műfajt” illetően pedig

számottevő szakirodalom jelent meg szerte a világon, s aki tájékozódni kíván, jártasságra tehet szert e tárgyban is. Akkor majd egyszerre érthetők lesznek a kötet jegyzeteire tett észrevételeim.

Ennyi talán elég is. Egy magyarázattal tartozom még: nem szántam volna rá magam e levél írására, ha nem adnék arra, hogy a félreértéseket, amennyire csak lehet, kiküszöböljük, mert csak úgy juthatunk el a közöttünk fennálló tényleges különbségek mibenlétének megállapításához. Az Ön írásában is — alapjában véve — ezt a szándékot láttam, s talán nem volt haszontalan, hogy tőlem telhetőleg segítségére siettem.

Szívélyesen köszönti, M. N.

Az anekdota abszurduma

1962. szept. 10-én. Antonije Isaković már első írásainak közlésekor nyilvánvalóvá tette, hogy az ország legjelentősebb prózaírói közé kell számítanunk. Kötetének, a *Nagy gyerekeknek* megjelenésekor az is kitűnt, hogy azok közé az éles arcélú írók közé tartozik, akik már első könyvükkel nagyjából körülhatárolják a maguk parcelláját, s nyomban alapot is vetnek elkövetkező műveiknek. Elbeszéléseinek — ha nem is központi, mindenesetre — egyik jellemző jegyét az abszurdum eluralkodásában látom, s ezúttal pusztán ennek az abszurdumnak fényében kívánom szemügyre venni műveinek bizonyos megnyilatkozásait. Ez az abszurdum alapjában véve rendellenesség nélkül jön létre elbeszéléseiben: egyszerű hősei magától értetődő egyszerűséggel cselekszenek közönségesnek tekinthető helyzetekben; az abszurdum vagy onnan származik, hogy ez a három összetevő a konkrét esetekben mégsem illik egymáshoz, vagy pedig negyedik összetevőként megjelenik egy, a cselekményhez szorosan nem tartozó, gyakran belőle ágazó, különben logikus és szintén közönséges esemény vagy párhuzamos cselekmény, s ezek kereszteződése és egybefonódása, nem a véletlen közrejátszásával, hanem jobbára elkerülhetetlen szükségszerűséggel, vagy legalábbis annak látszatával abszurd helyzetet teremt, ami a közönséges embereket, magától értetődő egyszerű viselkedésükkel, tudtukon kívül is hősiessé, valóságos hőskökké avatja. Abszurd és — paradox módon — rendellenes hőskökké. Azt mondtuk, műveiben nem eleve különleges, hanem közönséges szituációkat látunk — tegyük hozzá: már amennyiben a háborúban lehet, legalábbis viszonylagosan, közönséges szituáció. Ezzel már azt is elárultuk, hogy Isaković minden írásában a legutóbbi háborúból, a forradalomból merít.

Minden háborús irodalomnak legnagyobb próbatétele, hogy a fokozottan felvetődő közösségi és egyéni, vagyis általános és egyedi törekvések egységében és ellentétében talál-e egyensúlypontot. A felszínes patriotizmus fekete-fehér látószögében — ha az író ebből a látószögből szemlél — egyfajta szentimentális fátyol burkolja és palástolja az egyén egzisztenciális kérdéseit, s végső kicsengésében minden langyosan feloldódik a nagy általánosban. Isaković törekvése — fontos emlékeztetni a novella műfajában — az elhivatottakéval azonos: szembenézni az

egzisztenciális problémával, s összefüggő keretet lenni számára az általánosban. Az abszurdum mint az egzisztenciális kérdések felvetésének átfogó kerete egy a lehetséges keretek közül, s indokoltságát a háború szokatlan arányú esetlegességei és végzetszerűségei kézenfekvővé teszik. Babel *Lovashadserege* az abszurditás láncolata, az egzisztenciális és a közösségi egyedülálló harmonikussá, tételének kísérlete, rokon Isakovičtyal abban, hogy közönséges hősei elképesztően közönségesen viselkednek a jobbára eleve abszurd helyzetben — Isakovičnál azonban nem *eleve* s nem *véletlenül* abszurd —, de így is valóságos hőökké magasztosulnak hősei, miként Isakovičéi, s ugyancsak kívülről közelíti meg, s lírai bájjal, költőien eleveníti meg őket. Talán elegendő utalni arra, mennyire más súlypontja van a mondanivalót illetően az abszurdumnak például Sartre *A fal* című elbeszélésében, ahol az abszurdum éppenséggel egy *fatális véletlenre* épül; a temetőmotívumra gondolunk. Isakovič *Vörös sál* című novellája, a szerző első kötetéből, jól példázza a különbséget. Nem történt semmi különös azzal, hogy egy kisebbedett nyakú, közönséges partizán, a téli menetelésen, egy faluban vörös sálat „szerzett” magának, tudják ezt a partizánegység hadbíróságának tagjai is, akik *csupán* egy párhuzamos történet (a külső helyzet) nyomására kényszerülnek drákói szigorra. A közeledő végzetet a partizán nem, de az olvasó látja, s amikor az abszurdum bekövetkezik, ez a közönséges anti-hős, a maga mindvégig magától értetődő, egyszerű, de ide nem illő magatartásával áldozattá s hőssé magasztosul, anélkül, hogy tudatában volna ennek.

Magától értetődik, hogy az ilyen isakoviči abszurdum kifejlődését a cselekmény több síkon való bonyolítása sokban elősegíti; Isakovič nagy konstrukciós leleménnyel jár el, s az olvasó, betekintést nyerve a több síkon folyó cselekménybe, jóval többet tud, mint a hősök, s a végzetszerűség — méghozzá az abszurd végzetszerűség — felsejlése nagy drámai feszültséget teremt. A cselekmény több síkon való vetítéséhez jól simul a dolgok kívülről való szemlélése, Isakovič hőseit sem belülről, hanem kívülről rajzolja meg, egy-egy tettük, gondolatuk, rögeszméjük, néhány szavuk, reagálásuk, képzettársításuk, szófukaron rögzített belső monológjuk, emléküik vagy vágyuk képezi azokat a kockákat, melyekkel szokatlanul éles vonalú mozaikot rakhatunk össze róluk. Még csak azt tegyük hozzá ehhez a vázlatos jellemzéshez, hogy a szerző, miként a neorealisták, a banális dolgokra metaforákban gazdag lírai bájjal való *ráfigyeléssel* szokatlanul szuggesztív hangulatot teremt, s minthogy ez a maga majdhogynem idillikus voltában szöges ellentétben van az abszurdum felsejlő rendkívüliségével és drámaiságával, az elbeszéléseket páratlanul dinamikusá teszi. Ezt a dinamikát a fent elmondottakon kívül a mesteri párbeszéd — a modern irodalomban hemingwayi típusúnak tartott, látszólagosan „üres” párbeszéd — még inkább fokozza.

Nemrég megjelent második, *Páfrány és tűz* című kötetében, az elbeszélések nem jelentéktelen részében viszont az abszurdum nem a többsikű cselekményben előkészítve, természetes folyamánként, elkerülhetetlen, szükségszerű *feloldásként* következik be, hanem végtelenül, váratlanul, oktalanul, csattanószerűen, a novella végén, így az

írás anekdota jelleget ölt, az abszurdum elmosódva groteszkké lesz: a hősök nem válnak hősöké, hanem csak áldozatok maradnak. A *Katona a háztetőn* című novella hőse teljesen értelmetlenül s véletlenül lezuhan és szörnyethal épp amikor célt ért volna. Keserű fintor marad. A *Dél* című novella halálra ítelt partizánját, hosszadalmas kihallgatás és a vád beigazolódása után, közvetlen parancsnoka váratlanul s *oktalanul* (az ok sejtetése nélkül) felmenti, mégpedig a háborús irodalomban közismert, különféle variációkban élő anekdotikus csattanóval: a kivégzést megtörténtnek nyilvánítják, a vádlott pedig a jövőben más nevet visel majd. Éppily anekdotikus csattanóként hat *A bab* című novella csetnik hőségének motiválatlan tűznyitása a német egységekre. Nem ok nélkül mutatott rá a kötet egy kritikusa, mily nagy kudarcnak számít, hogy a szerző a hőst testileg-lelkileg monstuozus voltával — nem is motiválta, hanem — predesztinálta arra a sorsra, amelyet szánt neki. Nem az egyénítés, hanem az általánosítás szülötte. Lényegében éppily groteszk anekdotikus magvú *A játék* című elbeszélés is.

Az anekdotikus koncepcióval az elbeszélések struktúrájának megváltozása jár: feleslegessé vált a többsikű cselekmény, mely nem a véletlenre bízta, hanem árnyaltan motiválta a végkifejlést, feleslegessé vált az is, hogy az író kívülről szemlélje a dolgokat, s ekként a legváltozatosabb eszközökkel rajzolja meg hőseinek belső világát. Ezzel a drámai erő s a dinamika is nagy mértékben csökkent. Isaković az imént említett két utóbbi novellájában például meg is kísérelte „belülről” megrajzolni hőseit — mégis jellegzetesen a külső megnyilatkozásaikkal sikerült talpra állítania őket. Ilyetén az elbeszélésekben számottevő elszegényedés, elszíntelenedés figyelhető meg; kihatott ez a stílusra is.

Fejtegetésünkkel erre szeretnénk rámutatni: a fentebb vázolt isaković abszurdum-koncepcióval lehetőség kínálkozik az egyén egzisztenciális, egyedi problémájának és a közösség általános problémájának egységes és ellentmondásos relációján, az összefüggések szövedékében, árnyalt orkesztrációban szólni, a csattanós anekdota groteszkjével azonban az egyén egzisztenciális problémája pusztán a vak véletlen rokkant relációján lebeg, ami ma már nem elégít ki bennünket. Nemcsak értelmi, hanem művészi vonatkozásban sem: a csattanós anekdota nem tűri a többsikű bonyolultságot, a csattanó eleve magának tartja fenn a nyomatékos szerepet, s így minden árnyaltság pusztá frivolitássá sekélyesedik azzal, hogy a csattanó despotikusan jobbra vagy balra eldönti az eldöntendőket.

A kötet java, a többi elbeszélés, anekdotától mentesen, nem egy új színnel gazdagította Isaković írói arcélét. Például a címadó novella, túlságosan naturalista fogantatása ellenére is megragadja az olvasót, *A temetés* lendületes, komor víziószerűséggel — Isakovićnál ritkaságszámba megy — lep meg, a *Dinnyék* a maga vázlatosságával, pergő filmszerűségével, s a benne filmszerűen értelmezett metaforákkal-szimbólumokkal (sárgadinnye, emberfej, bor, vér stb.) kelt talányt. Habár Isaković messze kimagasló, legjobb elbeszéléseit nem ebben, hanem az első kötetében találjuk, mégis az író félreismerhetetlenül sajátos

világa tárul fel előttünk ez *utóbbi* elbeszélésekben a maga páratlan nagyszerűségében. Bőven elegendő ez ahhoz, hogy egy kötetet emlékezetessé tegyen.

A magatartás

1962. szept. 18-án. Most, hogy megjelent Curzio Malaparte *Kaputt* című könyve, jó alkalom kínálkozik arra, hogy az ő rendellenes, a maga nemében egyedülálló esetén eltűnődve ismét szemügyre vegyük az írói *perszonális* magatartás annyiszor vitatott s számtalanszor félreértett kérdését. Malaparte fasiszta volt, az elsők közül való, Mussolini azonban habozás nélkül öt évre börtönbe vetette, amikor az író a baloldaliak hatására kiábrándult, ellenszegült s nyíltan fellázadt. A börtön után Ciano gróf személyesen vette pártfogásba, s Malaparte éppúgy a fasiszta társadalom legfőbb elitjének köreiben forgolódott hosszú éveken át, mint azelőtt, sőt most már nemzetközi szinten. S nem afféle kivetett vagy megtúrt személyként, ellenkezőleg, szokatlan szellemességéért szívesen látták, kapva kaptak rajta, elvitték oda is, ahova közönséges halandó alig juthatott el: Bukaresten átutaztában, Antonescu nyomban kéri, s vörös rózsával ajándékozza meg, Zagrebben Pavelić küldi el érte emberét, személyesen utazgat vele „országában”, s megmutatja neki a húsz kiló emberszemet, amit „hú usztrasáitól” kapott ajándékba, Himmmlert, akinek meghívását hányavetin visszautasítja, s az mégis konyakkal ajándékozza meg, később meztelenül látja viszont egy finn fürdőben, máskor Frank, Lengyelország „német királya” kedveskedve vezeti el a varsói gettóba — s Malaparte megy, megy olasz századosi egyenruhájában véges-végig a keleti fronton, s küldözgeti haditudósításait, melyeket kivüle talán az égvilágon senkinek sem bocsátottak volna meg. Szemtől szemben sem titkolta, miről mit tart, a háború elvesztését vihar-madárként megjósolta s *megírta* nekik, tudták, hogy szakadatlanul gúnyolódik velük, s mégis jó képet vágtak hozzá. Ugyanígy jó képet vágott ő is sok mindenhez. Igen, úgy van, voltaképpen egy rég kihalt szerzet utolsó mohikánja volt ő: az udvari bolond szerepére vállalkozott.

Voltak már írók udvari bolondok — így is, úgy is. Malaparte nem *olyan* volt. Ő azok közé tartozott, akik feltétlen tiszteletet érdemelnek. Szerepe nem volt valami könnyű. Azokban az években, amikor a tisztességes emberek hőiesen fegyvert ragadtak, hogy megdöntsék a fasiszta tébolyt, Malaparte nem a hegyekbe, hanem az oroszlán barlangjába ment, magától értetődő gesztussal — mintha szóba se jöhetne, hogy nem ott a helye — az asztalhoz ült, hogy mindent lásson, mindent halljon, s az író ősi szerepéhez illően elkötelezetten tanuskodhassék majd — közben jelenlétét illetően mégis *feltétlenül* disztिंगváljon: ez csak úgy volt lehetséges, ha tartja magát a játékszabályokhoz: az udvari bolond területenkívüliséget élvez, nyugtalaníthat, bosszanthat, csipkelődhet, szurkálódhat, de szórakoztatnia kell szellemességével, s mindennekfelett tudnia kell a határt: léte percről percre kockán forog.

A játékszabályokhoz *éveken át* tartani magát akkor, amikor olyan förtelmeket lát, amilyeneket Malaparte látott --- gyengébb idegzetű

ember e szerep súlva alatt ezerszer összeroppant volna. Felfordult néki is a gvomra, feljajdult, jaj, ezt a szerepet tovább is játszani fogja (lásd a *Patkányok* c. fejezetet), sőt a keretekben belül felettébb veszélyes tettektől sem riad vissza, melyek értelmét illetően azért még sincs illúzióia — de mindentől megcsömörlötten mégsem gondol emigrálásra, szélvédett helyre való félrehúzódnásra, mozog az oroszlán barlangjában, üres kézzel, tanúként. A szerepnek ez a rendíthetetlen vállalása — az íróé aki tanú akar lenni — a maga módján elképesztően hősies. Ebben az egyben állhatatos volt. Az ellenállásnak, ime, számtalan módja van: Malaparte ott volt ellenálló, ahol ellenállónak fenntartania magát lehetetlen volt; Malaparte önérzetes udvari bolond volt, ez tagadhatatlan. S tegyük azért hozzá: ha nem lettek volna tömegesen azok, akik az oroszlán barlangja helyett inkább a hegyeket választják, s ha magának Malapartenak nem sikerült volna páratlan tanúvallomását, a *Kaputtot*, ezt az egyedülálló intellektuális, elemző-értekező-ábrázoló művészi riportkönyvet ily kiválóan megírnia, vállalkozása teljesen értelmét veszítette volna.

Minden idegszálam tiltakozik a malapartei magatartás ellen, nemcsak mélyen szubjektív okokból. Van etikai felfogásom a magatartásról, s nemcsak azt a következetlenséget kárhoztatom, mely Malaparte utolsó napjaiban is megmutatkozott. A magatartást nem szentesíthetem pusztán haszonelvű indítékokkal, ha ítélek róla, személyes *érzelmi* motívumaimat hátravetve, az etika *értelmi* fogódzói felé kell fordulnom. S mégis épp itt kell belátnom azt, hogy az író *perszonális* magatartásának vizsgálatakor az udvari bolond szerepénél fogva, melyre vállalkozott, bizonyos szükségszerű eltolódásokat kell tekintetbe vennünk, s egészen sajátos kritériumok szerint kell megközelítenünk, másrészt viszont, a műben szemmel láthatóan jóval egyértelműbb az író magatartása, mint amilyen a maga közvetlenségében volt. Ilyetén ismét be kell látnom, hogy az író perszonális magatartása terén az irodalomban nem lehet egyértelmű szabályokat — kötelezőként — előírni. A világot nem formálhatjuk át saját képünkre, s nem lehetünk oly balgák, hogy saját magatartásunktól megittasulva, egyedül üdvözítőként és kizárólag helyesként kanonizáljuk azt, elsősorban *érzelmi* indokokkal, elutasítván minden körültekintésre intő *értelmi* érvet. A pusztán érzelmi, ösztönös, szubjektivista és rációellenes megítélés csupán dogmákhoz, előítéletekhez és eklekticizmushoz vezet, s lehetetlenné teszi, hogy egy-egy magatartást konkrétan, összefüggéseiben s végső kicsengésében ítéljünk meg, okos előrelátással, ha a végső kifejlés még nem következett be — ezt nemcsak szűkebb pátriámban képtelenek felfogni az érzelmek és ösztönök mindenre kiterjedő értékítéletének szószólói. Vannak belőlük sokan — körülöttünk. A karaván pedig halad.